

EDESSA,URFA VE HARRAN

Seyfi Cengiz

EDESSA KRALLIĞI VE ETNİK ORİJİNİ

(Seyfi Cengiz, 8 Mayıs 2006, Dersim 38 Forum)

Edessa Krallığı

Makedonlar'ın Mezopotamya'yı Partlar'a bırakıp Fırat batısına çekilmek zorunda kaldıkları sıralarda, M.Ö. 132/131 dolayında, Urfa ve çevresinde Edessa (Osrohoene) Krallığı oluştu. Bu krallık yaklaşık 352 yıl yaşadı (M.Ö. 132/131 – M.S. 242). Bu krallığın tarihi Orhai Bar Hewya veya Aryu ile başlatılıyor.

Bir bölümü 201 yılına, ama büyük bölümü 540 yılı civarına ait Edessa krallarının Arami/Süryani ve Yunan dillerindeki kronikleri (Edessa Kronikleri/Edessa Kraliyet Arşivleri) ile 775 yılına ait Amid civarındaki Zuknin Kronikleri'nde Edessa Krallığı'nın yöneticileri ve yönetim dönemleri veriliyor.

J. B. Segal'ın kitabı ve E. Honigman'ın makalesinde bu konuda verilen bilgilerde 1950-70 tarihleri arasında tespit edilen Urfa yazıtlarından da yararlanılmıştır.

Aşağıda tüm bu bilgileri karşılaştırıp birleştirerek ve bazı notlar düşerek veriyorum.

Edessa Kralları ve Yönetim Dönemleri

Aryu (M.Ö. 132-127)

Abdu Bar Maz'ur (127-120)

Fradhasht/Phradasht Bar Gebaur'u (120-115)

Bakru I Bar Fradhasht veya Bakru II Bar Bakru (115-112)

Bakru II Bar Bakru (tek başına) (112-92):

İlkin Manu I, daha sonra Abgar I Peka/Pika ile birlikte yönetti.

Abgar I (tek başına) (92-68):

Bu dönemde Edessa/Osrohoene Krallığı kısa bir süre için Ermeni Tigranes'in eline geçti.

Romalılar'a karşı Tigranes'le ittifak kuran Abgar I, M.Ö. 69 yılında yenilgiye uğradı.

Abgar II Bar Abgar (68-53):

Bu krala Ariamnes de denir. Maz'ur evindendir. Mazur adı, Mazorus veya Mazzares de olabilir. M.Ö. 53'te Harran'da Part Generali Suren/Surenas ile Romalı kumandan Crassus arasındaki ünlü savaşta kendi birlikleriyle Romalılar'ın safında dövüştü ve onların hezimetini paylaştı.

(Kesinti: 53-52)

Ma'nu II Allaha (52-34)

Paqor/Pakuri (34-29)

Abgar III (29-26)

Abgar IV, Sumaqa/Sumaka (26-23)

Ma'nu III, Saphlul (23-4 M.Ö)

Abgar V Ukkama Bar Ma'nu (M.Ö. 4-M.S. 7):

Moses Khorenatsi bunu Part soyundan bir Ermenistan kralı olarak tanıtır (SC). Tacitus tarafından “Araplar’ın kralı Acbar” diye çağrılır. 49 yılında Partlar’ın kendi ülkesinin tahtına aday gösterdiği Mihrdad/Meherdates ile Roma adayını karşılamak üzere Zeugma’ya gitti. Daha sonra Mihrdad’ın Doğu seferine katıldı.

Ma'nu IV Bar Ma'nu (7-13)

Abgar V (İkinci kez, 13-50):

Rivayete göre Edessa’da Hristiyanlık Abgar V Ukkama tarafından 29 veya 32 yılında benimsenmiştir.

Ma'nu V Bar Abgar (50-57)

Ma'nu VI Bar Abgar (57-71)

Abgar VI Bar Ma'nu (71-91)

Kesinti/Ara (91-109):

Bu aralıkta Edessa Krallığı’nı Adiabene’den Abgar’ın yeğeni Sanatruces yönetti.

Abgar VII Bar İzat/Ezad (İzates, 109-116):

116 yılında büyük bir isyan koptu. Bunun üzerine kenti zapteden Romalı Lucius Quietus kenti yaktı. Abgar VII, 114 yılında Roma Generali Trojan ile birlikteydi.

Kesinti (116-118):

Bu sırada Edessa Krallığı Roma yönetimi altında oldu.

Yalur (Yalud veya Hur) ve Parthamaspat/Pharnataspat (118-122)

Parthamaspat/Pharnataspat (yalnız başına, 122-123)

Ma'nu VII Bar İzat/Ezad (123-139)

Ma'nu VIII Bar Ma'nu (139-163)

Wa’el/Wail Bar Sahru (163-165):

Bu dönemde Romalılar Edessa’yı kuşattı. Kentteki Part garnizonu yenik düşünce Edessa Romalılar’ın eline geçti.

Ma'nu VIII veya Abgar VIII (ikinci kez, 165-167)

Abgar VIII, Büyük Bar Ma'nu (177-212):

179-214 tarihleri arasında Edessa’yı Abgar IX Bar Ma'nu yönetti. Bu dönemde Edessa’da Hristiyanlığın devlet dini yapıldığı söylenirse de, kanıtı yok bunun. Bu dönemde Edessa, Roma İmparatoru Alexander Severus’a askeri birlik verdi.

Abgar IX, Severus Bar Abgar (212-214)

Ma'nu IX, Bar Abgar (214-240):

Romalı Maximinus’un 235 yılındaki Almanya seferinde ordusunda Edessalı bir birlik de mevcuttu. İmparator Antoninus Caracalla 216 yılı kışını Edessa’da geçirdi. Bu tarihte Edessa, artık bir Roma kolonisiydi. Caracalla, 217 yılının 8 Nisan günü Harran yolunda öldürüldü.

Abgar X, Frahad Bar Ma'nu (240-242)

Abgar XI Phrahates (242-244):

Bu kral büyük ihtimalle Ma’nu/Antoninus’un oğluydu. Sasani şahları Ardaşir ve Şapur I Osrohoene üzerinde Romalılar’la anlaşmazlığa düştüklerinde, Gordian III tarafından Edessa krallığına atandı. Roma’ya dönüşünde orada karısı Hodda için üstünde yazıt

bulunan bir türbe yaptırdı. Doğu eyaletlerine Roma'nın doğrudan yönetiminin dayatıldığı sıralarda Edessa Krallığı da tasfiye edildi.

Yukarıdaki adlarda geçen “Bar” sözcüğü “oğul” demektir. “Ukkama”, “Kara” demektir.

Edessa veya Urfa Krallığının Etnik orijini

Kayıtlara göre Edessa'nın ilk kralı Aryu'dur. Bu ad İrani değil, Nebati (“Nabataean”) bir sözcük olarak görülüyor ve Kenani-Arami dilde “Aslan” anlamına geldiği söyleniyor (Bkz. E. Honigmann, a.g.y). İlk çağlarda Sami halklarda, özellikle Araplar'da aşiret ve kişi adları olarak hayvan adları sıkça kullanılmıştır. Totem olabilir bunlar.

Ma'nu, Abdu, Bakru, Gebar'u ve Sahru (Sahu) adlarının da Nabati oldukları belirtiliyor.

Nebatiler'in ise Arap orijinli oldukları ileri sürülüyor (Bkz. Segal, a.g.y).

Edessa kral adlarının bir bölümü ise Partça'dır. Phradasht, Pharnataspat veya

Parthamaspat gibi. Birinci yüzyılın başında Edessa bir Part evi tarafından

yönetiliyordu. Bu asrın sonlarından itibaren Edessa ve Adiabene krallıkları arasında karşılıklı evlilikler yoluyla akrabalıklar kurulur. Edessa'nın Part yöneticilerinden Abgar VII, Adiabene'li Helena'nın torunuydu (İzates'in oğlu). Rivayete göre Havari Addai Edessa'ya gelip pekçoğunu Hristiyanlığa çevirmiştir. Edessa'da sonradan camiye dönüştürülen Sinagoglardan ve Yahudi etkisinden de söz edilir.

Edessa Hanedanlığı'nda en sık rastlanan Abgar adıdır. Arapça'da Abgar, Ma'zur ve Wa'el adlarına kişi adları olarak bugün de tanık olunur. Bunlardan Abgar adının Fradhasht, İzad (Ezad), Frahat gibi İrani bir ad olduğunu düşünenler de vardır. Moses Khorene, Abgar adını Ermenice'de “büyük adam” anlamalı “awag-ayr” sözcüğünden türetirse de, bu etimoloji kesinlikle reddediliyor. Bu ada Acbar, Agbar ve başka şekiller altında da rastlanır.

Sonuç olarak Edessa kral adları Semitik ve İrani olmak üzere iki başlıkta toplanıyor.

Pliny, Tacitus ve Plutarch Edessalılar'ı Arap olarak tanımlarlar. Dilleri Aramice'nin daha çok Arapça'ya yakın düşen bir şubesi gibi görülüyor. Edessa yazıtları ve kronikleri ise Süryanice'dir. Bu krallıktaki kentler halkının da Süryanice konuştuğu kaydedilmektedir. Süryanice, Arami dil grubunun bir şubesidir ve Nebatiler'in diline yakındır. Edessa yöneticilerinin de çoğunlukla Nebati stoktan olduklarına inanılıyor. Buna rağmen, Ermeni kaynakları ve yazarları Edessa krallarını Ermeni olarak tanımlar. Romalılar ise Arap der.

Ama Edessa krallığı büyük ölçüde Part kültür alanı içindeydi ve yöneticileri arasında Part olanlar da vardı. Örneğin Roma, Edessa kralı Abgar'ı bir Part olarak görüyordu. Partlar ve Romalılar arasında Mezopotamya üzerinde cereyan eden savaşlarda Edessa Krallığı genelde Partlar'ın yanında yer alıyordu. Krallıktaki yüksek görevliler “paşgriba”, “nuhadra” gibi Part veya İrani ünvanlar taşırdı. Giyimleri de Part tarzıydı. Bizans çağının bir Süryani şairi bile Edessa'yı Part olarak niteliyordu.

Edessa ve Adiabene yöneticileri arasında sıkı bir ilişki, ittifak ve Nisibis (Metsbin) üzerinden yürütülen sürekli bir ticaret ve belki kan bağları da vardı. Edessa'nın müttefiki Adiabene de Part nüfuz alanındaydı. Abgar'ın sarayı civarında “Partlar'ın Kulesi” adını taşıyan bir kule mevcuttu (Bkz. J. B. Segal, a.g.y).

Saray Evi'nin ve yönetici sınıfın etnik kimliği ne olursa olsun, Edessa'nın genel nüfusu orijin olarak hayli karışıktı. Tıpkı Harran'daki gibi Edessa'da da Makedonya'dan getirilip yerleştirilmiş koloniler mevcuttu. Nitekim Edessa'da Makedon adları da popülerdi. Yazıtlarında özellikle Seleucus ve Antiochus gibi adlara sık rastlanır. İskender

haleflerinin Doğu'ya taşıdığı Yunan kültürü de Edessa'da etkiliydi. Bir Roma kolonisine dönüşünce Romalılar'ın etkisiyle Latin isimleri de görülmeye başlanmıştır. Marcus, Marcia, Aurelius, Aurelia, Severus, Antoninus, Augustina vd gibi. Joseph, Samuel vs gibi İbranice adları da anmak gerekir. Edessalılar içinde Gordian adına da rastlanır. Ama Edessa krallığı döneminde ve sonrasında Süryanice adlar çoğunlukta olmuştur (Bkz. Segal, a.g.y).

HARRAN

(*Seyfi Cengiz, Harran 1, 6 Mayıs 06 ve Harran 2, 7 Mayıs 06, Dersim 38 Forum*)

Harran Adı

Harran, çok eski bir kent.

“Harran” adı Asur yazıtlarında “Harranu” diye geçer. Bazı kaynaklara göre bu sözcük “Yol” demektir (M. Sel, The Article “Harran”, 1903, Jewish Ency., vol. 6, pp. 231).

Partça'da “H'rn”, Orta Persçe'de “(Hr)'ny” olarak görünür. Partlar'ın M.Ö. 55 yılında Crassus'u hezimete uğrattıkları “Carrhae” ile aynı olduğu yaygın bir görüştür (J. B. Segal, Edessa: The Blessed City, 1970, Oxford, at the Clarendon Press).

Arap coğrafyacısı Yakut'un aktardığı bir rivayete göre ise, Harran adı, İbrahim'in kardeşi Haran'dan kalmadır. O'nun tarafından kurulduğu için kendisinin adı verilmiştir. Bu aynı rivayete göre Harran, Tufan'dan sonra kurulan ilk kenttir (M. Sel, a.g.y).

Harran, Romalılar döneminde ve klasik coğrafyacılar da Carrhae veya Heliopolis adıyla bilinir (G. Fehervari, The Article “Harran”, in Enc. Of İslam).

Bu kentin önemine Pliny de işaret etmektedir.

“Nabatean” yazıtlarında Sabiler'in tanrı adları verilir. Bu Sabi tanrılarından biri

“Almaqah Dhu Hırran” adını taşır. Bu yazıtlarda ayrıca “Hairan” adlı kişi adlarına rastlanır. Örneğin “Saba'nın oğlu Hairan” adında bir yöneticiden söz edilir (Bkz. North-Semitik İnscriptions, s. 218'deki Nabatean Yazıtları).

Muhtemelen Hırran ya da Hairan adında bir aşiret de vardı. Harran adının kaynağı bu yazıtlarda tanrı, yönetici veya aşiret adı olarak karşılaştığımız “Hırran” ve/veya “Hayran” sözcükleriyle ilişkili olabilir.

Dersim'deki Hırran ve Hayran adları da burdaki adlarla aynı türdendir.

Harran Krallığı

Akad kralları Sargon ve Naram-Sin zamanında Küçük Asya ve Suriye sınırlarında merkezi Harran olan bir krallığın oluştuğu tahmin ediliyor. Harran krallarının kendilerine “Dünya kralı” ünvanı yakıştırdığı söylenmektedir (The World's History, Edited by Dr. H. F. Helmolt, Volume III, Western Asia-Afrika, London, 1903.).

Bir teze göre Babil ve Asur yazıtlarının “Dünya Krallığı” diye referans verdikleri Harran başkentli bu devletti (Gaston Maspero, The Struggle of The Nations, London, 1910).

Gaston Maspero, M.Ö. 2500'lerde Harran'da doğduğunu söylediği bu krallığın bazen bağımsız, bazen de Akad ve/veya Eski Babil'e bağımlı bulunduğuna işaret ederek, onu Babil uygarlığının bir ileri karakolu gibi görür. Akdeniz civarındaki ülkelerle ilişkide Harran kentinin o çağda anahtar bir önem taşıdığına değinir.

Tevrat, Harran'ın Fenike kenti Tyre (Sur) ile ticari bağlarına işaret eder (Bkz. Kitabı Mukaddes - Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, 1976)

Harran Dini

İlk çağlarda Ay Tanrısı Sin'in iki ünlü merkezi vardı. Biri Güney Irak'taki Ur (Uru) kenti, diğeri de Harran'dı. Ur ve Harran'ın aynı halka ait olup olmadıkları bilinmese de, bir ve aynı tanrıya ait olmaları ikisi arasında anlamlı bir ilişki kuruyor (The World's History, Edited by Dr. H. F. Helmolt, Volume III, Western Asia-Afrika, London, 1903). Maspero'ya göre, Harran dini, eski Babil dininin bir versiyonuydu. Ay Tanrısı Sin'e adanan bu kentin şekli de Ay'ın şeklini andırıyordu (The Article "Harran", in Enc. Of İslam).

Harran, Tevrat'ın aktardığı efsaneye göre, İbrahim Peygamber'in doğduğu kenttir. İbrahim'in cedlerinin buraya Babil (Irak)'in Ur kentinden geldiklerine inanılır. Kendisi, bazı aile üyeleri ile birlikte daha sonra Kenan diyarına göçerse de, yakınlarının bir bölümü Harran'da kalır. Bu nedenledir ki, İbraniler'in tarihinde Harran, önemli bir sayfadır. Harran'da "İbrahim al-Khalil" adını taşıyan bir makam mevcuttur.

Harran, eski bir Mezopotamya kültü olan Sin ile bağlantısı ve İbrani geleneğindeki yeri nedeniyle hayli ilgi gördü. 19'uncu yüzyılın ilk yarısından itibaren Arkeologlar burada ilk ve ortaçağ kaynaklarının sözünü ettikleri Sin Tapınağı'nı aradılar. En sonunda tüm bu verileri değerlendiren Chwolsohn, 1836 yılında Yarım Ay şeklindeki bir tepede bahsi edilen Sin Tapınağını (Bayt ül Qamar) buldu. Burası "Sumbolat" olarak bilinen harabelerin olduğu tepeydi. Bir köy olan bu mevki kaynaklarda "Sinnaca (Sinnaca Sin'i)" olarak geçiyordu. Chwolsohn'a göre Arap coğrafyacısı Yakut (1179-1229)'un "Salamsin/Şalmsin" dediği yer de burasıydı (Aktaran, Seton Lloyd & W. Brice, Harran, 1951). Yakut'a göre Salamsin (Şalmsin) sözcüğü "Ay Putu" demektir. Ama bu etimolojiye kuşkuyla bakılıyor, bu sözcüğün daha büyük ihtimalle "Dolun Ay (Dolunay)" demeye geldiği sanılıyor (Bkz. Sidney Smith, Babylonian Historical Texts, s. 79). Ama Harran'da tek ay tapınağı bu değildi. Başka kutsal yapıların yanısıra Harran'da iki-üç ay tapınağı daha tespit edildi. Bunlardan biri "Ain al-Arus"ta, biri "Aşağı Yarımca"da, biri de kalenin ortasındaydı (Bkz. Seton Lloyd & W. Brice, Harran, 1951, s. 92, 96-97). Sin kültü, kaynaklarda bazen eril (Lunus), bazen de dişil (Luna) olarak tarif edilmektedir.

Harran Takvimi

Seton Lloyd ve W. Brice'nin An-Nedim'in Fihrist adlı eserinden aktardıkları bilgilere göre:

3 Nisan: Bu tarihte Harranlılar Venüs (Balthi)'e kurban sunardı.

6 Nisan: Kendi tanrıları ay tanrısı Sin'e kurban sunarlardı.

13 Nisan: Balthi (Venüs) festivali

20 Nisan: Harran kapılarından birinde bulunan "Deir Kadhi"de Satürn, Mars (Kör Tanrı) ve Sin'e birer kurban sunarlardı.

28 Nisan: Harran kapılarından bir diğerinde bulunan Sebti köyüne gidip Hermes'e kurban sunarlardı.

3 Eylül: Manichan Tapınağı'nda tören.

30 Aralık: Harran din adamları Sabi inancına yabancı buldukları Büyük Cami, Yunan Kilisesi ve Kadınlar Pazarı'nın imhası için dua ederlerdi. Eskiden bu mevkilerde Sabiler'in kendi tapınakları/putları vardı.

Harranlılar, bu günlerden başka, her ayın 27'sinde Sin, 28'inde diğer tanrılarından Hermes ve Ares (Mars) için özel törenler yaparlardı. Nisan başına yakın bir tarihte ay

festivale düzenlenirdi. Bir Asur mektubuna göre, adı belirtilmeyen bir ayın 17'sinde tanrı Sin, Yeni Yıl Festivali'nin yapıldığı eve veya yere giderdi. Bu yerin Yarımca adı verilen makam olabileceği tahmin ediliyor. Yeni yıl festivalinin ise Nisan ayında yapıldığı sanılıyor. 17'inci günün Nisan başlarındaki bir gün olabileceği düşünülüyor. Sin'e taptığı söylenen Roma imparatoru Caracalla, 217 yılında 6 veya 18 Nisan'da yapıldığı sanılan Harran'daki festivale katılmış, saraya dönüşünde öldürülmüştür. An-Nadim, Abu Said Wahb'a dayanarak Harran panteonuna tanrıça Balthi (Venüs)'yi de katar. Tanrı ve tanrıçalara Harranlılar'ın sunduğu kurbanlar farklıdır. Tanrıçalardan birine (ath-Thal) bir hamile kadın kurban ettikleri kaydedilmektedir (An-Nedim'in Fihrist adlı eserinden aktaran Seton Lloyd & W. Brice, Harran, a.g.y., s. 91-92).

Harran dini ve takvimi hakkında El Biruni'nin kitabında da hayli bilgi mevcuttur (Bkz. El Biruni, The Chronology of Ancient Nations, Edward Sachau çevirisi, 1879).

Bizans imparatorlarından Theodosius'un 382'de yaptırdığı söylenen Güneş Tapınağı'nın da Harran'da olabileceğini düşünenler vardır. Ammianus Marcellinus, Bizans imparatoru Justinian'ın (6. yüzyıl) Harran surlarını onardığından söz eder (Aktaran, Seton Lloyd & W. Brice, Harran).

Orijinleri

Harran halkı karagahları Harran'ın adıyla Harranlılar veya Sabiler olarak tanımlanmıştır. "Sabi'ah" adının orijini belirsiz. Tabari, bu terimin Methuselah'ın oğlu Sabi'nin adından, kimi de "O dinini değiştirdi" anlamı "Sab'a" fiilinden geldiğini öne sürerler. Süryanice'de "mürit/talip" terimi ile eşanlamlı "Şaba" sözüğü vardır (Bkz. D. S. Margoliouth, Harranlılar Maddesi, Enc. Of Religion and Ethics).

Bazı araştırmacılar Harranlılar denen topluluğu Sabi, bazıları "Süryani (Syrian)", "Keldani" veya "Chasdaean" olarak tanımlar. Sabi adının gerçekte Mandaenlar'a ait olduğunu öne sürenler de vardır.

Kısacası, Harranlılar'ın orijini henüz tam olarak aydınlatılmış sayılmaz.

Harranlılar konusunda en ciddi çalışma Chowolson tarafından yazılan "Die Ssabier und der Ssabismus" (St. Petersburg, 1856) başlıklı kitaptır. O'nun dedikleri, bazı sorunlar mevcut olmakla birlikte, genelde benimsendi. Chowolson'a göre Harranlılar pagandı. Dinleri, Babil ve Helenik dinlerin bir karışımıydı. O'na göre eğitim görmüş kesimlerce bu karışımın üstüne Yeni-Platoncu bir felsefe geçirilmiştir (Akt. D. S. Margoliouth, Harranlılar Maddesi, Enc. Of Religion and Ethics).

Harran Tarihi

Harran, 640'ta Halife Ömer zamanında işgal edildi. O tarihte Harran, Urfa ve Rakka ile birlikte Diyar Muzar (Diyar Mudar) olarak bilinen bölgenin belli başlı kentlerinden biriydi. İmam Ali ile Muaviye arasındaki savaşta Harran halkının Muaviye'yi desteklediği, bunun üzerine Harran'a gelen Ali'nin kent halkını kırımdan geçirdiği rapor edilir (Bkz. J. B. Segal, a.g.e). Mervan II, Emevi İmparatorluğu'nun başkentini Harran'a taşıdı ve buradan yönetti. Harran'da ilk caminin bu sırada yapıldığı sanılıyor. Mervan II, Abbasilerle savaşa giderken Harran'dan yola çıkar. Ama yenilir ve sarayı yağmalanır. Abbasiler döneminde Harran, Harun Reşit ile birlikte anılır. 830 yılında Bizans üzerine seferi sırasında Harran'dan geçen Harun Reşit, henüz pagan olan Harran halkına ya İslam'ı ya da İslam'ın ve Kuran'ın hoşgördüğü bir dini seçmek zorunda olduklarını söyler. Aksi halde imha edilecekleri tehdidinde bulunur. Bunun üzerine Harranlılar'ın

833 yılında Sabiliği seçtikleri ve bu yolla kırımdan kurtuldukları rivayet edilir. Çünkü Kuran’da Sabilikten bir dereceye kadar saygın bir dille sözedilmektedir. Hatta Muhammed’in izleyicilerinin kendi düşmanları tarafından başlangıçta Sabi diye tanımlandıklarını söyleyen bazı gelenekler vardır. Hristiyan yazarlar Harranlılar’ı genelde pagan, Müslüman yazarlar ise Sabi olarak tarif etmişlerdir (Bkz. G. Fehervari, Enc. Of İslam, Harran Maddesi).

An-Nedim, İbn Hazm, Yaqut, Mesudi ve İbn Jubeyr gibi Arap yazarlarda Harranlılar hakkında geniş bilgiler bulunduğu kaydediliyor. Chwolson, tüm bu bilgileri değerlendirir.

Adı geçen Arap yazarlardan İbn Hazm (1063 yılında), Kuran’da kendilerinden Sabi olarak sözedilenlerin kesinlikle Harranlılar olduğunu, onların tıpkı Mazdacılar (Zerdüştler) gibi iki ebedi unsura inandığını, yedi gezegene taptığını, İslam’daki beş vakit namaz, Ramazan’da oruç, Kabe’ye dönme vb gibi pratiklerin ayısının Harranlılar’da var olduğunu savunur, yıldızlara ve putlara tapım hariç tutulursa, onların dininin Muhammed’in kurduğu veya reforme ettiği dinle aynı olduğunu öne sürer. Onun iddiasına göre İbrahim, Harran’a onların dinini değiştirmek için yollanmış ve Harran Sabileri O’nun zamanında “Hanif” adını almışlardır. Muhammed’in kendi çağdaşlarınca Sabi ve Hanif diye çağrılışı var bir de (Bkz. D. S. Margoliouth, Harranlılar Maddesi, Enc. Of Religion and Ethics).

990-1081 tarihleri arasında Suruç, Harran ve Rakka arasındaki bölge Qais aşiretinin bir kabilesi olduğu söylenen Banu Numair (Numeyriler? SC) hanedanlığı tarafından yönetilir. Bunlar, bir yanda Mervani Kürt Devleti (990-1079), batı ve güneyde Halep başkentli Mirdasiler (1023-1079), doğuda ise Musul Ukaylileri ile (990-1086) komşuydu. Diyar Muzar’da yanyana gördüğümüz Numair, Uqail ve Kilab gibi aşiretler kaynaklarda Suriye’de yaşayan Qais aşiretinin kabileleri gibi tanıtılırlar. Numeyriler (Banu Numair), Harran’ı merkez edinir (Bkz. D. S. Rice, Medieval Harran, Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Anatolian Studies, vol. 1, 1951, pp. 36-83).

Numeyriler’in Nuseyrilikle ilişkili olduklarını sanıyorum.

Şerefhan, Hizan aşiretlerinin Nemıranlar diye bilindiklerini söyler ve Hizan’a bağlı “Nemıran Nahiyesi”nden sözeder. Onların Hizan’a Hınıs’tan geldiklerine dair bir rivayeti kaydeder. Numeyriler ile Şerefhan’ın sözünü ettiği Nemıranlar arasında bir akrabalık olup olmadığı araştırılmaya değer.

Harran, Haçlılar’ın işgaline girmedi. Edessa (Urfa, Ruha), 1104 yılında Haçlılar tarafından istila edilince, Musul’da Zengi Hanedanlığı’nı kurmuş olan İmad al-Din Zengi, Harran’ı kendi beyliğine kattı (1127). Daha sonra Harran’ı ilkin Nur al-Din (1149)’in, ardından da Eyyübiler’in elinde görürüz. 1237’de kent, Moğollar’ın önünden kaçan Harzemiler’in işgaline girdi. Sonra da Moğollar aldı Harran’ı.

Sabiler (Harranlılar)’e uzunca bir süre dinsel özgürlük tanınmaz. Özellikle 11’inci yüzyıl başından itibaren, inançları yüzünden cezalandırılırlar. Son Sabi tapınağı bu yüzyılda yıkılır. Moğol istilasında ise adeta görünmez olurlar. Çünkü bu tarihten sonra onlar hakkında daha önceki yüzyıllardan farklı olarak hiç bir bilgiye rastlanmaz. 1260’ta Harran kenti Moğollarca yıkılır. Ala al-Din Taybars’ın Harran’a seferi sırasında Moğollar’ın Harranlıları (Sabileri) Mardin ve Musul’a taşıdıkları söylenir (1271).

1303’te Harran da dahil olmak üzere Cezire bölgesi Moğolları yenilgiye uğratan Mısır Memlükleri’nin eline geçer (Bk. D. S. Rice, Medieval Harran; G. Fehervari, Harran Md., Enc. Of İslam).

URFA: ADI, KISA TARİHİ, DİNİ İNANÇLARI VE LİTERATÜRÜ

(Seyfi Cengiz, 9 Mayıs 2006, Dersim 38 Forum)

Efsanelerde Harran İbrahim’le, Urfa ise daha çok Nemrut’la birlikte anılır. Urfa, bir geleneğe göre, Tufan’dan sonra Babil’den göçedip buraya yerleşen Kıral Nemrut (Nimrod) tarafından kurulmuştur. Edessalı Jacop ve diğer Süryani yazarlarda “Belus’un oğlu Ninus” olarak tanıtılan Nemrut, eski geleneklerde Nineveh’in de kurucusu olarak anılır. Urfa ve çevresinde Tevrat’ta yer ve kişi adları olarak geçen Harran, Nahor, Paddan, Serug ve Terah gibi mevkilere rastlanması da bu kenti ilginç kılmaktadır. İbrahim’in gerçekte burada doğduğunu söyleyen geleneklere rastlanır (Bkz. J. B. Segal, Edessa: The Blessed City, 1970; J. G., The Jewish Enc., “Edessa” Md., 1903).

Adı

12’inci yüzyıl Süryani yazarlarından Yakubi/Jacobite metropolitan Basil Bar Shuman (Michael Basil), Urfa’dan “Orhay” diye sözeder ve “Kaldeliler’in Kenti” anlamına geldiğini yazar. Nemrut (“Nimrod”) tarafından kurulduğu ve isim babasının da Nemrut olduğuna ilişkin efsaneden hareketle, bu adın Ur ve Hay sözcüklerinden bileştiğini, burdaki Ur sözcüğünün kent, Hay kelimesinin ise bu kentte oturan Kaldeliler’e karşılık düştüğünü öne sürer (Aktaran: J. B. Segal, Edessa: The Blessed City, s. 3). Tevrat’ta “Kaldeliler’in kenti Ur” diye referans verilen yerin Urfa olduğunu söyleyen başkaları da var. Fakat eski Mezopotamya’da Ur, Uru, Ura, Büyük Ur ve Küçük Ur gibi benzer adlar taşıyan pek çok kent bulunduğu işaret eden Segal, bu teorileri inandırıcı bulmaz. Harran’ın aksine erken tarihsel kayıtlarda Urfa (Orhay) adının pek görünmediğini söyler. Bunu erken tarihlerde başka bir adla bilinmesi veya politik önemi olmayan sursuz bir kent olması ihtimaline bağlar. O’na göre Urfa, Makedonlar (Selefkoslar) döneminde Seleucus II tarafından bu bölgede kurulduğu kaydedilen kentlerden biri olmalıdır (M.Ö. 303/302). Enc. Of İslam’ın “Orfa” maddesini kaleme alan E. Honigman da, bu kentin Asurlular çağıında mevcut olup olmadığını bilmediğini, Büyük İskender’in (Makedon) istilası öncesinde varolabileceğini söyleyerek yaklaşık bir görüş ifade etmektedir. Süryanice’de Urfa’ya “Beth Orhaye” veya “Orhai”, Ermenice’de “Urhay” deniliyor. Yunanlılar “Edessa” demişler. Bu adın Makedonya’nın başkentinden alınmış olabileceği sanılıyor. Urfa ve çevresinin Geç Roma çağıındaki adı “Osrohoene”dir. Bu adı taşıyan eyaletin esas kenti Urfa’ydı . Urfa/Orhay adının Osrohoene sözcüğünün bir şekli veya Osrohoene adının kaynağı olabileceği yönünde tahminler yapılmaktadır (Bkz. E. Honigmann ve J. B. Segal). Segal’in açıklamasına göre, Osrohoene adındaki –ene soneki, Makedon satraplıklarının alt bölümlerini ifade ediyordu. Buna göre bu adın kökü “Osrho” olmalıdır. Osrohoene, Bizans tarihçisi Procopius’a göre, adını Osroes adında bir kraldan almıştır. Segal’e göre ise, bu ad Orroes, Osdroes ve Cosdroes gibi adların bir benzeri olup, aslında Persçe Hüsrev (Khusraw) adından gelmez (Dersim’de karşılaştığımız Hosor/Xosor vb türünden adlarla kıyaslanabilir).

Urfa'nın Kısa Tarihi

Partlar'dan sonra önce Sasaniler'le Romalılar, daha sonra da Sasaniler'le Bizanslılar arasında anlaşmazlık konusu oldu. 260'ta Edessa'yı kuşatan Şapur I, imparator Valerian'ı esir etti. Bu tarihten 273 yılına kadar Edessa, Palmyra Krallığı'na tabi hale geldi. 503 yılında Sasaniler Amida'yı aldı, Edessa'yı kuşattı. Bu kuşatmanın sonucu halkın kenti boşaltması oldu. 580 yılında Hürmüz IV'ün Bizans üzerine yolladığı Sasani ordusu Edessa'yı bir kez daha kuşattı, bazı bölgeleri işgal etti. 609 yılında Hüsrev II tarafından zaptedildi ve çok sayıda Yakubi (Jacobit) Horasan ve Sicistan'a sürgün edildi.

639'da Edessa Arap ordularına teslim oldu. Bu dönemde Ruha (Urfa), Harran, Rakka ve Sumaisat (Samsat, Samosata), Diyar Muzar bölgesine dahil görüldü.

Daha sonra Abbasi ve Emevi savaşlarına sahne oldu (Halife Ebu Cafer ve El-Mansur ile Emeviler'in izleyicileri Ishak b. Müslüm el-Ukaili ve kardeşi Bakkar arasında). Ishak ve Bakkar, bu savaşı ancak Mervan öldükten sonra bıraktılar.

Halife El-Mansur döneminde Cezire bölgesinde isyanlar süreklilik kazandı adeta. Bu isyanlardan birine yine El-Mansur adlı bir Urfa (Ruha, Edessa) valisi/yöneticisi önderlik etti. Hısn-ı Mansur'un kurucusu olan bu El-Mansur, 758/759'da Rakka'da asıldı (Bk. Honigmann, Enc. Of İslam, "Orfa" Md).

959-960 ve 967-968 tarihlerinde Bizans ordusu Diyarbekir, Diyar Muzar ve Farkin'e ilerledi. 1025-26'da Ruha (Edessa), Numeyriler'in reisi Utair'in elindeydi. 1060'lardan itibaren Selçuklular'ın istilasına uğradı. Melikşah döneminde ele geçirildi. Daha sonra bir dönem Haçlılar'ın işgalinde kaldı.

Din

Hristiyanlık öncesinde Harran gibi Edesa'da gezegen/yıldız kültürünün bir merkeziydi. Edessa panteonunda Shemsh, Sin, Bel, Beltis, Nabu, Nikal (Ningal) ve daha bir sıra kült/tanrı vardı.

Edessa kapılarından biri Güneş Tapınağı'nın adıyla Beth Shemesh (Güneş'in Evi) diye bilinirdi. Madeni paralarında Ay tasvirleri vardı. Kişi adlarında da Sin, Bel (Jüpiter), Nabu (Merkür) gibi gezegen adlarına rastlanırdı.

Daha sonra Hristiyanlık girdi. Bizans tarihçisi Procopius, Edessa kralı Abgar ile İsa arasında yazışmalardan sözeden rivayetlere değinir. Ermeni tarihçisi Moses Khorenatsi bu konuyu daha ayrıntılı işler. Kral Abgar'ı ve Edessa'yı Hristiyanlığa Havari Addai'nin çevirdiği söylenir. Dr. Grant, Şeyh Adi'nin Havari Addai olduğunu ileri sürer.

"Makam İbrahim" denen yerde daha Abgar döneminde bile bir kilise bulunduğu söylenir. Ama Büyük Abgar devrinden artakalan sadece "Balık Havuzları"dır.

Birinci yüzyılda Edessa'nın yakın müttefiki Adiabene saray evi ise Museviydi. Bunlar Kudüs'ü sık sık ziyaret ederdi. Edessa'nın kendisinde de kentin düşünce ve pratiği üzerinde önemli nüfuzu olan bir Yahudi-Musevi topluluk vardı (Bk. Segal, a.g.y).

Edessa'da daha 4./5. ve 6. asırlardan itibaren Ortodoks, Nasturi, Jacobit (Yakubi) gibi çeşitli Hristiyan sektler ve bunlar arasında bir rekabet mevcuttu. 457'de liderleri Narsai de dahil Nasturiler kentten çıkarıldı.

Haçlılar'ın Urfa (Edessa)'yı yönettikleri dönemde burada Latin, Melkite ve diğer kiliseler mevcuttu.

Literatür

Edessa saray evi Hristiyanlığı benimsedikten sonra Edessa ve Adiabene Süryanice literatürün merkezleri haline geldiler. Edessa literatürünün devi, Edessa Krallığı peryodunda Bar-Daisan idi (“Daişan’ın Oğlu”, 154-222).

Daişan adı Edessa’da bu adı taşıyan nehirden alınmadı.

Bardaisan’ın Part kökenli olduğu kaydediliyor. Abgar IX’un dostu ve arkadaşıydı. Bir Hristiyan’dı, ama dogmaları kabulde sıkıntı çeken bağımsız düşünceli biriydi. Bu yüzden kiliseden ihraç edildi. Sonunda Bardaisaniler diye bilinen bir sekt kurdu. 10’uncu yüzyılda Güney Irak’taki Wasit-Basra arasında onun izleyicileri bulunduğundan sözedilir. Hatta bu sekin Çin Türkistanı ve Horasan’da bile görüldüğü kaydedilir. Bardaisan’ın Roma İmparatoru Caracalla döneminde Ermenistan’a sığındığı ve burada iken bir Ermenistan Tarihi yazdığı rivayet edilmektedir (Bkz. Segal, a.g.y).

Yararlanılan Kaynakların Bir Bölümü

- M. Sel, The Article “Harran”, Jewish Ency., vol. 6, pp. 231
- J. B. Segal, Edessa: The Blessed City, 1970, Oxford, at the Clarendon Press.
- Seton Lloyd & William Brice, “Harran”, 1951 (Bkz. Ankara Britanya Arkeoloji Enstitüsü’nün “Anatolian Studies” adlı yayını, cilt 1, s. 77-112).
- Nabatean İnscriptions (in North-Semitik İnscriptions, pp. 218)
- The World’s History, Edited by Dr. H. F. Helmolt, Volume III, Western Asia-Afrika, London, 1903.
- Gaston Maspero, The Struggle of The Nations, London, 1910.
- G. Fehervari, The Article “Harran”, in Enc. Of İslam
- Kitabı Mukaddes - Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, 1976
- Sidney Smith, Babylonian Historical Texts, s. 79
- El Biruni, The Chronology of Ancient Nations, Edward Sachau çevirisi, 1879
- Seton Lloyd & W. Brice, Harran, a.g.y., s. 91-92
- G. Fehervari, Enc. Of İslam, Harran Maddesi
- D. S. Margoliouth, Harranlılar Maddesi, Enc. Of Religion and Ethics
- Şeref Han, Şerefname, 1597
- D. S. Rice, Medieval Harran, Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Anatolian Studies, vol. 1, 1951, pp. 36-83.
- J. B. Segal, Edessa: The Blessed City, 1970
- J. G., The Jewish Enc., article “Edessa”, 1903.
- Honigmann, Enc. Of İslam, article “Orfa”
- Procopius, History of The Wars, trans. By H. B. Dewing
- Moses Khorenatsi, History of The Armenians, trans. By Robert W. Thomson, 1978
- Dr. Asahel Grant, The Nestorians or The Lost Tribes, 1994